

Historiografia, erudició, identitat: sobre l'autoria de l'*Epítome de la genealogia dels comtes de Barcelona* (c. 1588/1589)

Rodolfo Galdeano Carretero

Universitat de Girona. Departament d'Història i Història de l'Art

rodolfogaldeano@ginebro.cat

Rebut: maig de 2014
Acceptat: octubre de 2014

Resum

L'*Epítome de la genealogia dels comtes de Barcelona* que encapçala l'edició de les actes de la Cort general del 1585 forma part de la resposta oficial a l'atzucac en què havia entrat la historiografia catalana arran de la crítica de P. M. Carbonell a Pere Tomic, l'obra del qual representava la validació de la tradició llegendària. Tenint com a referent el discurs historiogràfic basat en la idea de l'autoalliberament, i a fi de salvar l'escull que representava la crítica de P. M. Carbonell, l'*Epítome* pretenia esbossar les primeres línies d'un nou discurs que altres obres havien d'ampliar. És el cas de l'obra del jesuïta Pere Gil *Història moral de Catalunya*, que segueix fidelment les línies dibuixades per l'*Epítome*, i que, basant-se en els mètodes de la filosofia moral d'Aristòtil i de la teologia moral de l'època, pretenia il·luminar els passatges més obscurs de la història del Principat. Tanmateix, l'article planteja una hipòtesi d'autoria de l'*Epítome*, car considera que és fonamentalment una obra de consens amb la participació evident de Francesc Calça en la redacció dels primers comtes.

Paraules clau: *Epítome de la genealogia dels comtes de Barcelona*; autoalliberament; historiografia catalana; constitucions; Francesc Calça; Pere Gil; teologia moral.

Resumen. *Historiografía, erudición, identidad: sobre la autoría del Epítome de la genealogia dels comtes de Barcelona (c. 1588/1589)*

El *Epítome de la genealogia dels comtes de Barcelona* que inicia la edició de las actas de la Cort general de 1585 forma parte de la respuesta oficial al callejón sin salida en que había entrado la historiografía catalana a raíz de la crítica de Pere Miquel Carbonell a Pere Tomic, cuya obra representaba la validación de la tradición legendaria. Teniendo como referente el discurso historiográfico basado en la idea de la autoliberación, y para salvar el escollo que suponía la crítica de P. M. Carbonell, el *Epítome* pretendía esbozar las primeras líneas de un nuevo discurso que otras obras debían ampliar. Es el caso de la obra del jesuita Pere Gil *Historia moral de Catalunya*, que sigue fielmente las líneas dibujadas por el *Epítome*, y que, basándose en los métodos de la filosofía moral de Aristóteles y de la teología moral de la época, pretendía iluminar los pasajes más oscuros de la historia del Principado. Asimismo, el artículo plantea una hipótesis de autoría del *Epítome* e interpreta que se trata fundamentalmente de una obra de consenso con la participación evidente de Francesc Calça en la redacción de los primeros condes.

Palabras clave: *Epítome de la genealogia dels comtes de Barcelona*; autoliberación; historiografia catalana; constituciones; Francesc Calça; Pere Gil; teología moral.

Abstract. *Historiography, erudition, identity: On the authorship of the Epítome de la genealogia dels comtes de Barcelona (c. 1588/1589)*

The *Epítome de la genealogia dels comtes de Barcelona*, which heads the publication of the proceedings of the General Court in 1585, forms part of the official response to the dead end which Catalan historiography had reached following P. M. Carbonell's criticisms of Pere Tomic, whose work represented the validation of the legendary tradition. Taking as a reference the historiographic discourse of self-liberation and to overcome the obstacles arising from the critique of P. M. Carbonell, the *Epítome* intended to set down the lines for a new discourse that other works were to extend upon. This is the case of the *Història moral de Catalunya* of the Jesuit Pere Gil, which closely follows the lines drawn by the *Epítome* and, based on the methods of Aristotle's moral philosophy and the moral theology of the time, sought to enlighten the darkest passages in the history of the Principality. Moreover, the article presents a hypothesis regarding the authorship of the *Epítome* primarily as a work of consensus with the evident participation of Francesc Calça in the writing of the first counts.

Keywords: *Epítome de la genealogia dels comtes de Barcelona*; self-liberation; Catalan historiography; constitution; Francesc Calça; Pere Gil; moral theology.

Sumari

El discurs historiogràfic del pactisme: l'autoalliberament	L'opció del mètode: la <i>Història moral de Catalunya</i> de Pere Gil
L' <i>Epítome de la genealogia dels comtes de Barcelona</i>	Referències bibliogràfiques

De tots els mites primigenis del Principat, el més famós i popular és el de les quatre barres atorgades al comte Guifré el Pelós. La llegenda va néixer de la ploma de l'historiador valencià Pere Antoni Beuter (1490-1554) i va ser a la Renaixença quan assolí el seu caràcter patriòtic, tot arribant als nostres dies amb una vitalitat formidable (Riquer, 2000; Coll, 1990). En canvi, menys conegut resulta ser l'altre gran mite fundacional, la llegenda d'Otger Cataló i els Nou Barons, compilada mitjançant les successives adaptacions de la *Historia de rebus Hispaniae* de Roderic Ximénez de Rada (1170-1247) i les reimpressions de l'obra de Pere Tomic (m. c. 1448) *Històries e conquestes dels reys d'Aragó e comtes de Catalunya* (Barcelona, Johan Roseembach, 1495), i que gaudeix d'una major tradició historiogràfica. Aquesta tradició es va ampliar al segle XVI: primer amb Lucio Marineo Sículo, que atribuï l'origen de l'escut del Principat a les armes d'Otger Cataló en la *Crònica d'Aragón* (València, 1524, f. XVI), i poc després, i en el medi historiogràfic castellà, Gonzalo Fernández de Oviedo convertí el personatge en protagonista del mite de les quatre barres en el *Catálogo Real de Castilla* (autògraf inèdit, 1532) (ed. Román de Thuesen, 1992: 401-403). No entrarem en el contingut de la llegenda, car gaudeix d'un complet i clàssic estudi de Coll i Alentorn (1947-1948), però voldríem assenyalar que el relat servia per confirmar

la tesi carolíngia de la llibertat recuperada, prestigiar la noblesa i, com a conseqüència, justificar el sistema pactista.

La causa del desconeixement de la llegenda d'Otger Cataló té l'origen en la crítica de l'arxiver reial Pere Miquel Carbonell (1434-1517), que desmentí amb contundència aquest mite fundacional a les seves *Cròniques d'Espanya* —escrites entre el 1495 i el 1513, i publicades el 1547:

Admiració molta dóna a misser Hierònim Pau e a mi, componedor de la present història, lo que és recitat per lo dit mossèn Thomis (de) certes gestes de Auger Cataló sens fundament algun. Per cert, fóra stat molt convenient hagués nomenat lo auctor qui ho posa, car tals coses no-s ligen en historial algú aprovat. Axí, pot passar com a cosa apòchrifa e de poca fe (Carbonell, 1997: vol. I, 181)

Carbonell reproduïa l'erudició humanística del seu cosí Jeroni Pau (1458?-1497), alhora que connectava amb els arguments d'un altre humanista, el cardenal i bisbe de Girona, Joan Margarit i Pau (ca. 1422-1482), el qual remuntava la genealogia dels comtes catalans als reis gots i defensava la derivació etimològica de Catalunya de *Gotalánicos* —unió dels vocables gots i alans—, i no pas de l'heroi llegendari Cataló (Tate, 1980). Immediatament després de la publicació de l'obra de P. M. Carbonell, P. A. Beuter, a la *Segunda parte de la Crónica general de España y especialmente de Aragón, Cataluña y Valencia* (València, Joan Mei, 1551), no dubtà de la veracitat històrica d'Otger Cataló i qüestionà les consideracions d'un «nuevo escritor cathalan llamado Carbonell» (Beuter, 1604: 64). Més tard, Cristòfol Despuig, en els *Col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa* (1557), afirmava que

lo Carbonell ha sabut mirar tan poc en açò com ha mirat en altres coses de Catalunya ha escrites, d'on sés seguit que en lloc de donar llum nos ha deixat tenebres i causat cisma i discòrdia entre catalans sobre les primeres institucions de Catalunya (Despuig, 1996: 142).

Poc després, Jerónimo Zurita (1512-1580), en els *Anales de la Corona de Aragón* (1562-79), reproduí la llegenda tot advertint, això no obstant, que «ninguna cosa destas se halla mención en autores antiguos, salvo en aquella fabulosa historia del arzobispo Turpin» (Zurita, 1987: llib. I, cap. II). Però la prevenció de Zurita no fou suficient perquè el 1563 l'historiògraf castellà Alonso de Santa Cruz (1505-1567) acusés l'aragonès de reproduir «fabulas imitando Autores fabulosos, y de suyo añade otras». La reprovació de Santa Cruz fou contestada per Ambrosio de Morales (1513-1591) que defensà l'obra de l'aragonès, assenyallant que:

si llama Santa Cruz fábulas a la venida de Otger Catalón y todo aquello, ya vee que Çurita también no para en ellas, y trae luego la autoridad de quien las reprueba y dexarlas de referir no pudo so pena de una grande indignación de toda Cataluña y de un gran defeto de no contar lo que hallava escrito de aquellos tiempos tan estériles de historias que digan algo dellos. (Morales, 1670: 7v)

Més tard —hem de suposar que com a conseqüència de les crítiques de Santa Cruz—, Zurita rebutjà sense pal·liatiu la llegenda en els *Indices rerum ab Aragoniae regibus gestarum* (Saragossa, Portonariis, 1578):

La fábula que se cuenta en este lugar de Otger Catalón y de aquellos grandes próceres venidos de Germania o de los Francos, pasados a Catalonia y que reuniendo un ejército iba a hacer una guerra santa, que constituía el acto más insigne de toda la antigüedad, me parece que hay que rechazarla. No quiero resultar yo transmisor de una cosa incierta y vana. De ella no hay vestigio alguno, ni en los antiguos anales, ni en los momentos fidedignos de los hechos históricos. (Zurita, 1984: 31).

De fet, pocs anys abans, Esteban de Garibay, a *Los Quarenta libros del Compendio Historial de las Chronicas y Universal Historia de todos los Reynos de España* (Anvers, 1571), ja havia subratllat la poca credibilitat dels historiògrafs del Principat:

sobre estas cosas [la llegenda d'Otger Cataló] entre los mesmos auctores Cathalanes ay tanta variedad y grande repugnancia y discriminen, que los unos dañan el credito de los otros, haziendose todos a si mesmos muy sospechosos. (Garibay, 1628: lib. XXXI, cap. XXII, 14)

En tot cas, la crítica de l'arxiver reial no enterbolí pas la història del comte Guifré el Pelós, que arribà incontestada als últims anys del segle XVI. La historiografia del Principat el convertí en protagonista de la llibertat recuperada, i fins i tot la seva llegenda s'amplificà des que Pere Antoni Beuter substituï el personatge d'Otger Cataló pel de Guifré en el mite de les quatre barres. De fet, des de les *Gesta Comitum Barchinonensium* o les adaptacions de la *Crònica de España* de Ximénez de Rada, fins a Pere Antoni Beuter, passant per Tomic, Marineo Sículo o Tarafa, Guifré el Pelós havia estat considerat el primer comte.

En el seu clàssic estudi sobre la llegenda d'Otger Cataló, Coll i Alentorn ja va observar que un dels temes centrals de la historiografia catalana dels segles XVI i XVII és la polèmica a l'entorn de l'heroi llegendari. Coll assenyalava que, a partir de la crítica de l'arxiver reial, «Carbonell i Jeroni Pau queden convertits en capdavanters del bàndol antitomicista i antiotgerià, i Tomich, en canvi, esdevé el profeta dels defensors de l'autenticitat de la llegenda». A més, apuntava que la majoria d'autors del Principat van acceptar-ne l'autenticitat i que es tractava d'una controvèrsia «més aviat contra algun escriptor no català i es converteix sovint en una simple execració de la malfiança i la fòbia antitomicista de Pere Miquel Carbonell» (Coll, 1947-48: 28-29). Si, tal com hem comprovat, això és cert, la qüestió és més complexa a causa de les implicacions polítiques de la llegenda, sobretot en els últims anys del segle XVI. En el moment que Coll publicava el seu imprescindible estudi sobre Otger Cataló es desconeixien les fortes tensions polítiques que, arran de les corts del 1585, enfrontaren les institucions de la terra i de la monarquia, esdeveniments que avui dia es jutgen com a antecedents directes de la revolta del 1640 (Arrieta, 1995; Pérez Latre, 1996: 59-98; Belenguer, 1996: IX-XLVI). Així, les torbacions dels anys 1588-1592 donaren pas a uns renovats planteja-

ments constitucionalistes, fonamentals per entendre els posicionaments ideològics d'aquest període finisecular. En aquesta etapa la historiografia tenia un paper clau, car formava part de l'aparell de representació i legitimació del Principat enfront el replegament de la monarquia i també respecte dels altres regnes peninsulars que, en la mateixa conjuntura política, maldaven per significar-se dins el conglomerat de reialmes que formaven la monarquia hispànica. Per això, la crítica de Carbonell a Tomic transcendeix els límits historiogràfics per esdevenir una qüestió cabdal, atès que el Principat no podia presentar-se davant de la monarquia i els altres regnes peninsulars amb un discurs qüestionable. Així ho reconeixia Jeroni Pujades (1568-1635) en la seva *Crònica Universal del Principat de Catalunya*:

Suelen ser los enemigos caseros de mayor consideración que los de afuera; por tanto, Carbonell parece ser más poderoso contra nosotros y el que más daño nos hace, y así será menester armarnos con nueva furia y grandes fuerzas procurando no temer las armas de su pretensión. Y después de desarmado el enemigo, fortificarnos y establecer bien nuestra pretensión y opinión. (Pujades, 1829: lib. VII, cap. XV, 56)

Quan Pujades escrivia aquestes ratlles, la historiografia catalana ja havia intentat la creació d'aquest discurs. El primer projecte fou l'*Epítome de la genealogia dels comtes de Barcelona*, una iniciativa de la Diputació del General que formava part de la resposta oficial a l'atzucac en què havia entrat la historiografia catalana arran de la crítica de Pere Miquel Carbonell a Tomic. Aquest article planteja una hipòtesi d'autoria de l'*Epítome* i pretén aportar noves dades sobre aquest text, l'objectiu del qual era la creació d'un primer esbós historiogràfic, basat amb molts dubtes en la idea de l'autoalliberament, i que altres obres posteriors havien de desenvolupar. És el cas de la *Història moral de Catalunya* (ca. 1600) del jesuïta Pere Gil (1550-1622), que segueix fidelment l'*Epítome*, fins al punt que es conforma en molts aspectes com una ampliació dels seus postulats. Seguint aquesta anàlisi, l'article vol palesar la relació de l'obra del jesuïta amb la filosofia moral d'Aristòtil i la teologia moral de l'època; una relació que s'estableix en el capítol X de la *Història moral de Catalunya* que s'ocupa dels anys immediatament posteriors a la «reconquesta», els més incerts de la història del Principat.

El discurs historiogràfic del pactisme: l'autoalliberament

De tots els regnes peninsulars, Aragó era qui comptava amb un aparell de mites més ric, i que, des de l'edat mitjana, s'articulava entorn de la idea d'autoalliberament. Aquesta tradició es veié reforçada en l'últim quart del segle XVI per la publicació de l'obra del cronista oficial d'Aragó Jerónimo de Blancas *Aragonensium rerum comentarii* (Saragossa, 1588), que defensava a ultrança el sistema pactista enllaçant la institució del *Justicia de Aragón* —que considera anterior a la mateixa monarquia— amb els mítics Furs de Sobrarb, cosa que legitimava l'elecció originària del príncep i la naturalesa del pacte fundacional. En el discurs de la historiografia aragonesa, els seus *ricoshombres* o *magnates* mantenen un

protagonisme essencial, ja que, després de conquerir el regne als àrabs, es donen al rei d'una manera «libre y espontánea» i, a canvi, aquest ha d'observar les lleis fonamentals (Gil, 1988; Giesey, 1968; Lalinde, 1976).

Sens dubte, el discurs historiogràfic aragonès resultava idoni per consolidar la idea de continuïtat del regne al llarg del temps i assegurar la prevalença del dret històric per sobre del poder de la monarquia. De fet, altres territoris peninsulars també havien construït el seu edifici historiogràfic a partir d'aquests mites, com és el cas de Biscaia i els pactes establerts arran la batalla d'Arrigorriaga, o la noblesa prístina dels guipuscoans que justificava la donació lliure i espontània (Achón, 2001: 149-176; García, 2011). A Catalunya, la història de Guifré el Pelós no servia per demostrar l'autoalliberament del Principat, car, a més d'emplaçar-se en un període molt reculat de la «Reconquesta» —entre la primera meitat del segle IX i començaments del segle X, segons els autors (Coll, 1990)—, no existia cap acte bèl·lic comparable al del regne aragonès o el de Biscaia, imprescindible, d'altra banda, per provar l'entrega voluntària i el pacte entre el rei i el regne. En canvi, la llegenda d'Otger Cataló podia articular aquest discurs i, de fet, en coincidència amb la publicació a Saragossa de l'obra de Jerónimo Blancas, s'imprimí a Barcelona l'obra llatina *De Catalonia liber primus* (Barcelona, Iacobi Cendrat, 1588), del cavaller i professor de la Universitat de Barcelona Francesc Calça (1519-1603), que defensava l'existència històrica d'Otger Cataló. Es tractava d'un llibre de caràcter geograficohistòric sobre Catalunya que, a través d'una espècie de *quaestiones quodlibetales* en les quals el mestre respon als seus alumnes preguntes referides a la història del Principat, s'adiu amb el gènere de les il·lustracions amb un rerefons de reivindicació d'Otger Cataló (Molas, 1978: 77-95; Figueras, 1994a: 87-104; Villanueva, 2003: 272, i Galdeano, 2006: 375-409). Així, fa derivar el nom del Principat de l'heroi llegendari, defensa l'existència històrica d'Otger Cataló pel pes de la tradició —encara que nega l'entrada dels Nou Barons—, reprova les crítiques de Carbonell a l'obra de Tomic i, a més, trenca amb el goticisme de l'arxiver reial, identificant l'origen dels catalans amb un suposat poble primitiu —el dels «catalàunics», originaris d'Aquitània— diferent dels gots. Jesús Villanueva ha indicat que aquestes il·lustracions es basaven «en “elucubraciones” o “conjeturas”, de la que resultan opiniones “probables” o “verosímiles”» (Villanueva, 2004: 37). Aquestes conjectures afegien aspectes nous a la historiografia anterior, ja que donaven solució als fets immediatament successius a la invasió sarraïna, de manera que si es pretenia crear un discurs comparable a l'aragonès, no calia esperar l'entrada dels reis francs el 801 per fer protagonistes els catalans del seu autoalliberament. Però aquest discurs no es desenvolupa en el *De Catalonia*, sinó en un poema preliminar de l'obra escrit pel professor de la Universitat de Barcelona Joan Dorda, que incorpora la tesi de l'autoalliberament del Principat.¹

1. El 3 de novembre de 1588, poc després de la publicació del llibre, el franciscà Masnovell pronunciava el tradicional sermó del rei Jaume II en el qual ja anticipava el contingut del llibre: «con may los Cathalans eren estats conquistats, ans bé ells matexos seren redimits de la subjugació dels moros y jueus, que eren tots uns y tenien oprimits als crestians, los quals aprés de haver se levat lo yugo que tenien dells, vehent no eren poderosos de ells matexos mantenir-se, espontàneament y de pròpia voluntat se arrimaren al Emperador nèt de Carles Maynes, lo qual los pren-

Segons aquest poema, el plantejament nou s'hauria produït arran de la descoberta d'un capitulari carolingi de l'any 844 custodiat a l'arxiu de la catedral de Barcelona, que suposadament demostraria l'alliberament de Barcelona aconseguit pels seus mateixos habitants cristians, amb l'ajuda d'uns terrassencs, i la posterior entrega lliure i espontània als reis francs (Villanueva, 1994; 2004: cap. 1 i 2). De la importància del document dona prova la seva ràpida i gran difusió; còpies que fins i tot arribaren a mans del rei a través del frare agustí Jerónimo Román de Zamora (1536-1597) (1595: 117).

El mateix any de la publicació del *De Catalonia* s'imprimia a les premses barcelonines l'*Epítome de la genealogia dels comtes de Barcelona*,² un resum històric que precedeix la compilació constitucional de 1588-89. El caràcter oficial del text i la forta contesa que arran de l'estampació de les constitucions les institucions de la terra mantenien amb el poder de la monarquia, mostren la seva rellevància historiogràfica. Però no és l'única iniciativa institucional de caire historiogràfic que es realitza en aquest període car l'*Epítome* coincideix amb l'encàrrec de la Generalitat o Diputació del General, fet l'1 de juliol de 1587 al pintor bolonyès Filippo Ariosto, d'una galeria de comtes i comtes-reis de Catalunya-Aragó. La sèrie icònica havia de decorar la Sala Nova del Consistori Major —l'actual Saló Daurat— del palau de la institució a Barcelona, amb l'objectiu d'enaltir-la i de reivindicar la pròpia història. Prèviament a la galeria de la Generalitat i en evident paral·lelisme, el mateix Ariosto havia pintat una altra sèrie per a la Diputació aragonesa, entre l'agost del 1586 i el juny del 1587. A continuació, i arran d'informacions sobre la iniciativa que els diputats aragonesos van trameure als catalans, el pintor rebé el contracte de la sèrie barcelonina, que va resoldre

gué sots son emparo y los féu un acte de notar y tenir en gran memòria, lo qual ab altres coses se imprimirà per mossèn Ff. Calsa» (*Dietari del Antich Consell Barceloní*, 1896: vol. VI, 104). Cal dir que el redactor del *Dietari* confon l'orde al qual pertanyia Masnovell, perquè en aquests anys no consta cap jesuïta amb aquest nom entre els membres del col·legi de Betlem (veg. Vila, 2010: ap. 2); en canvi, sabem que fra Miquel Masnovell fou provincial de l'orde de sant Francesc; consta, per exemple, en l'aprovació de l'obra atribuïda al jesuïta Pere Gil però signada pel bisbe Dimes Loris *Memorial de manaments* (Barcelona, 1598).

2. L'edició impresa rebé el títol de *Constitucions y altres drets de Catalunya compilats en virtut del cap. de cort XXIII de las corts per la S. C. y Reyat Maiestat del rey don Philip nostre senyor celebradas en la vila de Montsó any M.D.LXXXV*, en Barcelona, en casa de Hubert Gotart, volum I (1588), volum II (1589), volum III (1589). Existeix un manuscrit original, que es conserva a l'Arxiu Diocesà de Barcelona. Cal dir que hi ha una primera impressió de les Constitucions que rebé el títol de *Constitucions fetes per la Sacra Catholica Real Magestat del Rey don Phelip Rey de Castella, de Arago... en la segona Cort de Catalunya celebrada en la esglesia de Sancta Maria de la vila de Monço, en lany MDLXXXVI*, Barcelona, Jaume Cendrat a despeses de Damià Bages. Quan aquesta compilació impresa ja circulava per Barcelona, al maig del 1586, el braç militar informà el Consistori de la Diputació de l'adulteració del text: «Les persones del estament militar, vent que les constitucions últimament fetes en les Corts de Montsó eren ja estampades y-s venien a qui les volie comprar y per Barcelona públicament se deya faltaven algunes fetes per sa magestat decretades, y que en les estampades hi havie alguns errors» (*Dietaris de la Generalitat de Catalunya* 1996: volum III, 160). Per a més detalls sobre les raons per les quals aquesta primera impressió no reeixí, veg. Iglesias, 1989: 611, n. 55. No hem localitzat aquesta primera compilació que, en tot cas, degué ser un extracte breu de la posterior, com podem deduir de la descripció física del llibre, veg. Simón, 1980: 14.

entre el juliol del 1587 i l'agost del 1588. A Saragossa, Ariosto actuà seguint les indicacions del cronista oficial Jerónimo de Blancas, que plantejà una galeria pactista basada en la idea de l'autoalliberament i del fals fur de Sobrarb (Morte, 1990: XI, 19-35; 1991: XII, 19-35). Per la seva banda, la Generalitat catalana encarregà l'ordenació de la sèrie icònica a Francesc Calça, el qual, després d'una forta polèmica amb els membres més conspicus de l'estament militar, introduí passatges inèdits i certes analogies històriques entre els diferents personatges de la sèrie icònica. El seu objectiu era articular una galeria fonamentada en la idea de la secular continuïtat històrica del Principat al llarg del temps, en què està suggerida la noció d'autoalliberament, amb un urgellisme latent de fons. Convé destacar que la identificació de plantejaments historiogràfics entre l'*Epítome* i la galeria de la Generalitat és absoluta, ja que ambdues iniciatives plantegen el mateix catàleg comtal —inèdit fins aleshores, amb l'única diferència dels retrats d'Ermessenda, d'Almodis i de Peronella, absents en l'enumeració de l'*Epítome*. Per això cal considerar conjuntament ambdues iniciatives, com a productes d'un mateix projecte de reivindicació pactista en el qual l'*Epítome* il·lustra el discurs historiogràfic de la galeria de retrats (Galdeano, 2002; 2004: 51-70; 2006: 375-409, i 2010: 31-39).

L'*Epítome* de la genealogia dels comtes de Barcelona

Amb tot, l'*Epítome* que encapçala l'edició de les actes de la Cort General del 1585 no és un cas excepcional dins del seu gènere, atès que les tres compilacions del conjunt de les *Constitucions y altres drets de Catalunya* —1495, 1588-89 i 1704— van precedides d'un resum històric. En la compilació del 1495 s'assenyalen «los noms e temps de les successions dels reys de Aragó e comtes de Barcelona per los quals son stades fetes los presents usatges e constitucions, privilegis, concòrdies, sentències, ordinacions e praeamticas». No obstant el títol, l'epítom arrenca amb un comte de Barcelona, Ramon Berenguer III, de qui s'indica que tingué un fill que «hach per muller la filla d'en Ramiro d'Aragó». Així, el document posa de manifest l'arrel dinàstica del casal de Barcelona d'on procedeix la branca del rei d'Aragó i comte de Barcelona. L'epítom històric dona els anys de regnat de cada comte-rei, la data de successió, el lloc de la mort i del seu enterrament, així com el grau de parentiu amb l'antecessor, fins a Ferran II —«vuy gloriosament regnant»—,³ prenent com a base, probablement, la *Crònica General de Pere III el Cerimoniós* dita habitualment *Crònica de Sant Joan de la Penya*. Encara que la compilació del 1495 no enceta la sèrie de redaccions constitucionals —reprodueix la primera de l'any 1413-22, afegint-hi les constitucions i disposicions dels regnats d'Alfons IV, Joan II i Ferran el Catòlic, fins a l'any 1493 inclusivament—, és d'una gran transcendència pel seu caràcter imprès i, a la pràctica, es considera la primera (Font, 1988). En conjunt podem dir que la intenció de l'epítom del 1495 és dibuixar un perfil nítid de la significació històrica de cada monarca des del punt de vista institucional, perquè obvia qualsevol referèn-

3. Cit., per l'ed. facs. del 1988.

cia personal. La segona de 1588-89 i la tercera i darrera del 1704 també estan encapçalades per un resum històric, que en totes dues edicions rep el mateix títol: *Epítome de la genealogia dels comtes de Barcelona*. No és una coincidència, ja que l'epítome del 1704, que arriba fins a Felip IV (V), reproduïx íntegrament la redacció de l'*Epítome* de 1588-89 fins a Felip I (II) i es diferencia netament de la relació anàloga del 1495 pel seu caràcter més extens i detallat.

Coneixem els responsables de la tasca compiladora de les Constitucions (Font, 1988; 1990: 107-131; Pons, 1995; Miralles, 2001: 307-318; Oleart, 2004: 223-286), però no pas els autors d'aquests epítoms històrics, que conformen un fet singular i únic, exclusiu de l'exigua tradició historiogràfica del Principat. Les compilacions constitucionals dels altres regnes de la Corona d'Aragó, malgrat que enumeren els monarques que van confirmar els privilegis —característica de les edicions forals, per tal d'esdevenir el fonament d'autoritat de cadascuna de les constitucions—, no anaven encapçalades per cap resum històric.⁴ És probable que a causa d'aquest fet, pel seu caràcter institucional, els epítoms no citin els seus autors. No obstant això, Coll i Alentorn atribuï l'*Epítome* que obre les *Constitucions y altres drets de Catalunya* de 1588-89 a Antoni Viladamor (Coll, 1990: 44) i, en un altre moment, només proposà l'autoria de Calça (Coll, 1991c: 303).

Encara que Coll i Alentorn no explicà les raons de la seva atribució, hem de creure que s'inclinà per Viladamor pel seu pes com a historiador i arxiver de l'Arxiu Reial de Barcelona (Miralles, 2007). En el cas de Calça, per les coincidències entre el resum històric i alguns passatges del *De Catalonia liber primus*. Concretament, per la correspondència entre el contingut de l'*Epítome*, que en el relat del primer comte —Barà— incorpora un nou rei àrab —Gamir— en la historiografia catalana, i el *De Catalonia*, on Gamir és designat cabdill de Barcelona després que un altre rei àrab —Addo— abandonés la ciutat (Calça, 1588: f. 57r-60v). La historiografia anterior ja tractava d'altres tres reis àrabs de Barcelona —Zaet o Zato, Addo o Adolo, i Satis—, però aquests explicaven el domini sarraïf de la ciutat i l'alliberament pels reis francs el 801. Amb Gamir, reinterpretat a partir del nom del carrer de Regomir de Barcelona,⁵ ambdues obres van introduir un episodi inèdit que justificava, en aquesta ocasió, l'autoalliberament del Principat:

4. En el cas aragonès anaven encapçalades per una *prefación* que, des de la compilació constitucional del 1552, es repetirà en totes les edicions dels Furs d'Aragó. La *prefación* tenia un clar caràcter històric i ideològic, ja que comença amb la invasió sarraïna i la conquesta «con propias fuerças, sin ayuda de Principe alguno»; després de la conquesta, els aragonesos instituïren «los Fueros de Sobrarbe. De manera que en Aragón primero hubo Leyes que Reyes», veg. Delgado i Centellas, 1989.
5. Beuter és el primer autor que cita el Regomir, «que es una poblacion que se muestra aun fuera de los muros viejos de Barcelona» (Beuter, 1604: 64). A través de Beuter, Calça apel·là al record de l'antic rei sarraïf que va viure al carrer de Regomir —situat extramurs de la ciutat—, després que Lluís el Bondados ordenés que la ciutat no fos habitada per sarraïns. De fet, en el *De Catalonia*, descriu un cap de pedra amb el rostre de Gamir que es trobava a la cantonada de la casa del doctor «Çaragossa», en «Lo carrer dels sarraïns» de la ciutat comtal, veg. *De Catalonia liber primus* (1588: f. 60 v). Coll i Alentorn ja va observar que la història del rei sarraïf Gamir no té cap fonament històric, veg. Coll, 1990: 43. La historiografia romàntica recuperà la figura de Gamir; veg. Balaguer, 1886: vol. II, 215; i Bofarull, 1885: 59-60.

uns gots del castell de Terrassa, conjuntament amb els que residien a Barcelona, comandats per Barà, van reconquerir la ciutat que estava sotmesa al rei àrab Gamir i després van encomanar-se lliurement i espontàniament al rei franc. Malgrat aquesta novetat de plantejament, ni l'*Epítome* ni el *De Catalonia* no trenquen amb la historiografia anterior, ja que la legitimació de l'alliberament es continuava assignant a Lluís el Bondadós perquè no al·ludia a cap entrega pactada.⁶ La singularitat rau en la consideració de Barà com a nou heroi del Principat i en el protagonisme dels «Godos qui estaven en Barcelona, y en lo castell de Tarrassa», passatges fins aleshores inèdits que obrien la porta a una reinterpretació historiogràfica en clau d'autoalliberament, a desgrat de l'explicació sumària de l'*Epítome*. D'altra banda, la presència de Barà com a primer comte es justifica pel coneixement de fonts franques, en particular per les successives edicions (1514, 1564 i 1588) de la *Historia Francorum* d'Aimó de Fleury, que van tenir una àmplia difusió bibliogràfica al llarg del segle XVI, i pel capitulari carolingi del 844 custodiat a l'Arxiu de la Catedral de Barcelona, al qual feia menció Joan Dorda en el poema preliminar a l'obra de Calça.

Tanmateix, podem decantar la responsabilitat de l'autoria a Francesc Calça per la identitat entre el catàleg comtal que planteja l'*Epítome* i el de la galeria de retrats de comtes i comtes-reis que Calça ordenà. Com ja hem indicat, aquest catàleg comtal és completament inèdit en la historiografia catalana, perquè incorpora per primera vegada els comtes Barà, Salamó i Sunyer.⁷ Hem fet esment a la singularitat de la figura de Barà. Respecte a Sunyer, la seva presència respon a una nova interpretació de l'obra de Tomic el qual havia afirmat que regí el comtat durant vint anys, però no l'inclogué en la seqüència comtal. En canvi, l'*Epítome* el situa entre els comtes de Barcelona, tot respectant la cronologia de Calça sense aportar cap altra novetat historiogràfica. El cas de Salamó és similar, ja que el resum històric el considera IV comte de Barcelona a causa del consens que provocava la seva figura entre els historiògrafs del Principat, com Pere Gil glossa en la *Història moral de Catalunya*:

tots quants de aquesta història tractam ab uniformitat, diuen que Salamó governà lo comtat de Barcelona ab títol de compte fins tant que fou mort per don Guifré Pelós, per esta causa apar ser necessari en esta història que sia posat en lo número

6. Com ja hem observat, des de les adaptacions catalanes a l'obra de Ximénez de Rada es compilà una crònica que vinculava la legitimitat històrica de l'alliberament autònom amb la figura de Carlemany a través de la llegenda d'Otger Cataló, veg. Quer, 2000: 483-491. Tomic continuà el mateix fil historiogràfic amb la substitució de Carlemany per Lluís el Bondadós, el qual el 811 hauria atorgat el regne a Guifré el Pelós. Més tard, malgrat que Carbonell substituís Guifré el Pelós per Bernat en el primer lloc del catàleg comtal i que rebutgés la llegenda d'Otger Cataló, el sentit historiogràfic de la seva crònica tampoc no varià, perquè continuava essent el rei franc Lluís el Bondadós qui atorgà el comtat a Bernat.
7. Respecte al catàleg tradicional del *Rotlle Genealògic de Poblet* o de les *Gesta comitum Barcinonensium*, P. M. Carbonell introduí alguns canvis, de manera que el nou catàleg comtal de l'arxiver reial estava integrat per Bernat; Guifré (senyor del castell d'Arrià); Guifré el Pelós; Miró; Guifré (fill de Miró); Borrell, comte d'Urgell i de Barcelona; Ramon Borrell; Berenguer Borrell; Ramon Berenguer I; Ramon Berenguer II; Ramon Berenguer III; Ramon Berenguer IV.

dels comptes. Y per esta mateixa causa és posat en dit número dels comptes de Barcelona en la història que d'ells està abreviada en lo principi del primer volumen de les *Constitucions de Cathalunya*, impressas en lo any 1588 de Nostre Redemptor. (Galdeano, 2013: 178)

Aleshores, la consideració de l'*Epítome* com a il·lustració del discurs historiogràfic de la sèrie icònica i l'urgellisme latent d'ambdues iniciatives —que hem posat de manifest ara, amb relació a l'obra de Pere Gil, i en anteriors treballs amb relació a la galeria règia de la Generalitat (Galdeano, 2003; 2006, i 2010)— condueixen a atribuir a Francesc Calça l'autoria de l'*Epítome*.

D'altra banda, en aquest primer període comtal l'*Epítome* posa en evidència l'expurgació de fonts inèdites que demostren una investigació del fons documental de l'Arxiu Reial. És el cas de la deixa de l'administració del regne de Ramon Borrell a Ermessenda i la venda posterior d'aquests drets al seu nét Ramon Berenguer I i la seva dona Almodis, que cap historiògraf anterior no havia esmentat.⁸ O la circumstància de la mort de Ramon Berenguer III, que abans del seu traspàs decidí vestir l'hàbit dels templers i no pas de l'orde de Sant Joan de Jerusalem, com P. M. Carbonell i la resta d'historiògrafs asseguraven. A més, l'*Epítome* reinterpreta les fonts franques, de manera que posa l'any 828 com la data de la donació del comtat de Lluís el Bondadós a Bernat, mentre que P. M. Carbonell assegura que es produí el 830.

Aquests documents inèdits foren utilitzats per Francesc Diago a la *Historia de los victoriosissimos antiguos Condes de Barcelona* (Barcelona, Sebastian de Cormellas, 1603), l'edició de la qual Calça va sufragar del seu peculi (Madurell, 1951-2: 133-172). A més, Diago assumí la nova lectura de les fonts franques i confirmà les tesis del *De Catalonia*, de tal manera que, per exemple, negà l'entrada del Nou Barons amb Otger Cataló i, igual que Calça, rubricà la fundació del vescomtat d'Àger en temps de Ramon Berenguer I (Diago, 1603: lib. II, 123v). Per això no ens ha de sorprendre que Esteve de Corbera afirmés que l'obra de Diago sortia a la llum amb l'aurèola d'una fatigosa recerca documental que l'autor del *De Catalonia* no va poder realitzar:

Francisco Calça a quien las buenas letras de nuestra Universidad reconocen por padre y maestro; cuya pericia en los dos idiomas latino y griego dio tan señaladas muestras de su erudición en más de diez y seis años de lectura y cuyas diligencias no pudieron lograrse con su muerte y solo sirvieron de fundamentos para la Historia que de los antiguos Condes de Barcelona sacó después el padre Diago. (Corbera, 1678: 383)

Quan s'imprimí el llibre de Diago, el prestigi de Calça com a historiador devia ser enorme, no només perquè era el responsable del *De Catalonia* o de l'ordenació del catàleg de la galeria règia de la Generalitat, sinó també per la fama que posseïa nobiliaris antics amb escuts pintats i cròniques antigues (Madurell,

8. S'ha de tenir en compte que aquests documents avalen la presència de les esmentades reines a la galeria de retrats de la Generalitat, com també l'urgellisme de la sèrie icònica.

1946: 298; Galdeano, 2006). A través del testimoni d'Esteve Corbera, que reproduí unes notes manuscrites trobades en l'edició de Tomic de l'any 1519, sabem que Calça tenia cròniques antigues que validaven l'obra de Tomic (Corbera, 1687: 249/349, 250).

D'altra banda, en un dels poemes preliminars del *De Catalonia*, Calça reclama al bisbe Joan Dimes Loris el trasllat d'alguns documents custodiats a l'Arxiu de la Catedral, en concret el privilegi de Carles el Calb del 844 (Villanueva, 2004: 61). Diago fou el primer que reproduí íntegrament el privilegi, que es conservava en el llibre primer dels *Libri antiquitatum* de la catedral de Barcelona, de manera que no és difícil imaginar que aquesta recerca documental es traslladés a l'Arxiu Reial, on el dominic valencià treballava amb el seu oficial Pere Benet (Benet, 1999: 24-30). L'expectació sobre aquesta qüestió degué ser màxima, ja que, a excepció de P. M. Carbonell i Antoni Viladamor, els historiògrafs del Principat pràcticament no havien consultat el fons de l'Arxiu en tot el segle (Benet, 1999: 121). En canvi, a partir del 1585, tenim constància que van consultar l'Arxiu —el fons del qual era obert— el notari i escrivà de manament Bernat Macip (Toldrà, 2002: 169-187) i l'antic arxiver Gabriel Olzina, encarregats, entre d'altres, d'inventariar els papers de l'Arxiu entre el 1584 i el 1590 (Miralles, 2007: 68-71; González, 1916: 28); Gabriel Olzina i Joan Cella per l'estampació de les Constitucions, com veurem; Onofre Manescal⁹ per a la confecció del seu *Sermó vulgarment anomenat del sereníssim don Jaume segon* (Barcelona, Sebastián de Cormellas, 1602), i l'oficial Pere Benet i Francesc Diago. A causa de la seva enorme transcendència historiogràfica, aquesta recerca documental devia ser una qüestió principal; un treball que, com assenyala Jaume Ramon Vila en l'aprovació a l'obra de Diago, el dominic acomplí «entre verdaders y graves historiadors» i que, com assenyala en l'aprovació de l'obra el bisbe Ildefons Coloma, es traslladà a d'altres arxius del Principat.

En tot cas, el que ens interessa subratllar ara és que les anteriors identitats decanten indubtablement l'autoria de l'*Epítome* a favor de Calça. Tanmateix, Eulàlia Miralles, tot i reconèixer aquestes evidències, ha tornat a insistir en Antoni Viladamor. Miralles ha argumentat el fet que els esdeveniments històrics que narra l'*Epítome* arriben fins l'any 1583, de manera que no descarta l'autoria de l'arxiver reial perquè morí el 1585. A més, exposa que Viladamor fou testimoni

9. Manescal també consultà l'Arxiu de la Catedral, ja que coneixia els *Libri antiquitatum*. Respecte als documents de l'Arxiu Reial, dóna el nom de la primera muller de Ramon Berenguer I, que assegura haver trobat en el *Llibre dels Feus*: «yo he trobat en lo llibre dels feus del Archiu Real, fol. 441, pàgi. 1» (Manescal, 1602: f. 35r.); o el testament d'aquest comte: «lo qual trobaran en lo Archiu del Rey en lo llibre major dels feus fol. 483». A partir d'aquests documents Manescal pot afirmar, per primera vegada en la historiografia catalana, que Ramon Berenguer II, Cap d'Estopes, era de major edat que el seu germà Berenguer Ramon II, el Fraticida, i que tots dos governaren junts. D'altra banda, cita abans que Diago el document del llegat del regne de Ramon Borrell a Ermessenda, com també la venda posterior al nét Ramon Berenguer I i a Almodis, la seva muller; això li serveix per criticar Zurita, que en els *Anales* assegurarà desconèixer el nom de la dona de Ramon Borrell: «encara que Çurita en los Annals de Aragón lib. I cap. 12 diu que no-s troba ab qui casà don Ramon Borrell però si agués ben registrat y mirat lo archiu de Barcelona aguera trobat [que] casà ab dona Hermisendis» (Manescal, 1602: f. 34v).

de vista dels episodis que l'*Epítome* relata en els resums històrics de Carles V i Felip II: a França el 1553 en la presa de les ciutats de Thérrouanne i Hesdin; a Anglaterra en el casament de Felip II amb Maria I d'Anglaterra; i a Flandes amb Felip II (Miralles, 2001: 307-318).

Encara que la coincidència és certa, aquests fets pogueren haver estat compilats a partir de les nombroses edicions de la *Historia Pontifical y Católica* de Gonzalo de Illescas i no pas per la intervenció directa de Viladamor.¹⁰ L'obra d'Illescas fou utilitzada abastament com a font indispensable de notícies d'història, sobretot perquè s'havia convertit en una autèntica crònica del seu temps.¹¹ Una crònica que Gonzalo de Illescas havia elaborat mitjançant un mètode molt personal, que el portà a entrevistar-se amb els testimonis de vista dels esdeveniments narrats. El mateix Illescas ho expressa així en la *prefación* que obre la segona part de la *Historia Pontifical y Católica*:

Y que con leer solo este libro sabrá el español en romance lo que no pudiera saber sino revolviendo muchos libros latinos y de otras lenguas. [...] Yo procurare con todo esto de no passar los límites de este propósito y de no dezir nada de lo que buenamente pudiera callar, al fin, ninguno trabajara tanto en leer lo que aquí se dirá que no aya yo trabajado muy mucho más en buscarlo de diversos authores y de testigos de vista para escribirlo. (Illescas, 1583: f. 3v)

És probable que Antoni Viladamor fos un d'aquests testimonis que Illescas pogué entrevistar durant els diferents períodes que l'arxiver reial residí a la cort (Miralles, 2007: vol. I, 50-63). Qualsevol persona propera a Viladamor —i hem de suposar que l'autor de l'*Epítome* ho era— sabia que l'historiògraf castellà aplegà a través seu els tres fets històrics que inclou l'*Epítome* i dels quals Viladamor havia estat testimoni de vista. Així, la incorporació d'aquests esdeveniments redundaria en la veracitat d'uns fets que el compilador de l'*Epítome* també pogué

10. S'ha de tenir en compte que l'obra d'Illescas es publicà a Barcelona el 1584, 1589, 1595 i 1596. Sobre la vida i obra de Gonzalo de Illescas, veg. Roldán, 1974: 587-638, i Gacto, 1992: 23-40.
11. Sobre la recepció de l'obra d'Illescas entre els historiògrafs del període, veg. la ponderació que en fa Joan Binimelis (m. 1616) en el *Prefacio del Autor* que obre la *Història general del Regne de Mallorca*: «Y últimamente en nuestras Españas el Dr. Gonzalo Illescas con su limado estilo nos comunicó en nuestra lengua española las mismas vidas [dels reis] con harta satisfacción y aplauso», i també la de Jaume Ramon Vila en el procés de beatificació de sant Francesc de Borja (ms. 11 de la BUB, 44r): «y si un home tant docte y eloqüent com fou lo dit Gonçalo de Illescas, que ab tanta fecundia y bon termo ha scrits los dos primers tomos de la Història Pontifical que tant universalment és estada rebuda per tots los hòmens de bon ingenis y lletres, diu de si [sant Francesc de Borja] tals paraules, què direm (diu dit testimoni) lo-s que tant lluny estem y tant faltos de les parts que al dit auctor li sobraren?, com gosarem escriure ni testificar en la present causa de informatió de tant sant y exemplar pare com fonch lo dit pare Francisco de Borja?». D'altra banda s'ha de dir que tant la primera part —que arriba fins a l'any 1304— com la segona de l'obra d'Illescas foren víctimes de la Inquisició. El cas de la segona part és especialment significatiu, perquè fou censurat per motivacions polítiques, ja que els inquisidors van actuar sobre determinats passatges que afectaven la reina d'Anglaterra susceptibles d'ofendre els anglesos. Com ha assenyalat Gacto (1992: 32) «la segunda parte de la *Historia Pontifical* se censura, precisamente, porque ha dejado de ser historia para convertirse en una crónica de su tiempo».

escoltar de l'arxiver reial i que, sens dubte, van contribuir a la seva selecció entre el repertori de successos relacionats en l'extensa obra d'Illescas.

Però el redactor de l'*Epítome* no utilitzà únicament la *Historia Pontifical y Católica* per als resums històrics de Carles I i Felip II, ja que relata fets fins a l'any 1583, mentre que la segona part de l'obra d'Illescas arriba fins l'any 1573. Entre aquesta data i el 1583, el resum històric sobre Felip II esmenta la presa de Portugal i, en concret, explica la *Batalla de San Miguel* en la qual, al juliol del 1582, els galions del marquès de Santa Cruz van derrotar una flota francesa que donava suport a les ambicions del Prior de Crato de convertir-se en rei de Portugal. Es tractava d'un fet militar transcendent,¹² que el redactor de l'*Epítome* pogué obtenir d'una font oral o, més probablement, recollí de l'obra *Diálogos del arte militar* (Sevilla, 1583) de Bernardino Escalante de Mendoza, una narració dels fets de la batalla esdevinguda gran èxit editorial.¹³

En el plantejament de la seva hipòtesi, Eulàlia Miralles es preguntava la raó per la qual l'*Epítome* arriba fins a l'any 1583, si l'autor és Calça. Però en realitat, des de l'any 1583 fins al 1588 —any d'impressió de l'*Epítome*—, l'episodi més manifestament rellevant respecte a la història del Principat que no hi consta de manera específica és la celebració de les corts del 1585. Però hem de considerar aquesta celebració un esdeveniment tan obvi que no necessitaria cap esment particular, ja que la impressió de les Constitucions es produeix, precisament, com a conseqüència de la convocatòria de les Corts.

Tot i així, una lectura atenta del resum històric de Felip I (II de Castella) mostra una referència indirecta a les Corts del 1585, quan afirma que els braços van jurar al fill del rei —futur Felip II (III de Castella)— com a hereu del regne: «Philip que ja per la gratia de nostre Senyor tenim jurat per immediat successor destos regnes après los felicíssims dies de dit son pare». A més de provar que la redacció de l'*Epítome* és posterior a la convocatòria de les Corts, la frase reforça la idea expressada per Pérez Latre que el jurament del futur rei fou «un dels punts culminants de la convocatòria. Els debats sobre la qüestió s'arrossegaren durant més de tres mesos i van reflectir el descontentament de la terra davant l'absentisme reial». Fins i tot, alguns membres de l'estament reial van interpretar el moment en clau de reivindicació jurisdiccional, tot afirmant que «si dit jurament no-s fora fet, foren redresades moltes coses en bé de la terra» (Pérez, 2001b: XXI-XXIII). Així, doncs, l'*Epítome* podia presentar el fet com un autèntic esdeveniment que honorava la fidelitat de la terra, però alhora també confirmava la seva potestat d'exercir la lliure elecció.

D'altra banda, encara que els resums històrics de Carles V i Felip II recullen notícies d'allò que podríem anomenar la gran política, també insereixen informacions d'àmbit domèstic relacionades amb aquests fets principals que enllacen el discurs. Així, es registra que Carles V es trobava a Molins de Rei quan va rebre la

12. En el discurs inicial de les Corts del 1585, Felip II es referí a aquest fet històric juntament amb la revolta de Flandes, la batalla de Lepant i la presa de Portugal, veg. Coroleu-Pella (1876: 366-370).

13. Abans d'acabar el segle l'obra es reedità els anys 1588, 1589 i 1595.

notícia de l'elecció imperial o l'operació singular de la presa de la galera d'Antoni d'Oms en aigües del port de Barcelona: «En l'any MDLII, havent-li rompuda la pau lo rey Henric de França ab la vinguda que féu lo prior de Càpua ab 25 galeras francesas, prenent davant Barcelona la galera de don Anton d'Oms i sinc naus». El *Dietari de l'Antich consell barceloní* (1892-1975: vol. IV, 232) recull l'episodi, protagonitzat per Antoni d'Oms de Santapau i de Sentmenat (m. 1557), dit el *Vinculador* perquè creà un vincle agnàtic per unir una gran quantitat de cases nobiliàries al seu patrimoni (GEC, 1990: vol. 20, 375-378). Una altra branca de la nissaga d'Oms heretà el títol de senyor de Calça que ostentà Baltasar d'Oms i Saragossa (m. v. 1630).¹⁴

No sabem en quin moment Francesc Calça ennoblí. El seu pare, Joan Llorenç Calça, en la documentació que en conservem no consta com a cavaller, sinó com a notari i escrivà del racional de la Casa de la Ciutat de Barcelona. Tampoc no sembla que l'ennobliment fos a causa de la condició social de la seva mare, Beatriu Joana.¹⁵ És probable, doncs, que fos una conseqüència de l'herència del seu pare, que li llegà el càrrec de drassaner i oficial major dels reials palaus i també el títol de capità de soldats de la ciutat.¹⁶ En tot cas, Francesc Calça no estava directament emparentat amb la branca principal dels senyors de Calça, que provenien del lloc homònim de la comarca que Pere Gil anomena «*Salanca* la qual esta iunt al mar en lo canto y angulo Oriental de Cathaluña; y es partida quadrada, ò casi radona de quatre llogars de diámetro entre Perpinya y Leucata» (Iglésies, [1949] 2002: 166), pertanyent a la vegueria de Rosselló i sotsvegueria de Vallespir (Peguera, 1632: 227).¹⁷ Sabem que Francesc Calça contragué matrimoni amb Anna d'Àger l'any 1549 i n'enviduà el 1564.¹⁸ No sembla que d'aquesta unió hagués tingut descendència, ja que, en un primer moment, llegà el càrrec de drassaner i oficial major dels reial palaus a Enric de Blanes i de Centelles. Més tard, revocà el testament a favor dels administradors de l'Hospital General de la Santa

14. El senyor de Calça, Jaume del Viver, tingué una filla anomenada Constança que es casà el 1526 amb Jaume Saragossa. Una filla d'aquests, Àngela de Saragossa (Sampso), vídua de Joan-Lluís Calser, esposà el 1560 Miquel d'Oms i de Cardona. El fill del primer matrimoni d'Àngela amb Joan-Lluís Calser, hereu dels Calça, fou Jaume Calser i Saragossa, el qual testà a favor de Baltasar d'Oms de Saragossa, de manera que aquesta branca d'Oms es convertí en senyors de Calça, veg. Lazerme, 1975: tome I, 183.
15. Arxiu de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau (AHSCSP), Testaments i llegats, vol. V. inv. 11, llibre 3. Testament de Francesc Calça de 30 de desembre de 1603, f. 40-44.
16. Joan Llorenç Calça rebé aquesta herència per part del seu oncle Joan Pasqual, el qual, segons un poder amb data de 14 de juny de 1548, li llegà els «officis de obrer maior dels palaus reials de la present ciutat, de vehedor y fabricant de galeres y altres fustes de rem de la dreçana, de scrivà de les obres, guarda de la draçana y capità de soldats en la present ciutat», AHSCSP, Protocols, vol. V. Inv. 3.
17. En el lloc de Calça (o Calce, en francès) existia una església parroquial que pertanyia a l'arxiprestat de Perpinyà, deganat de Ribesaltes i comtat de Rosselló, veg. Monsalvatje (1914: 282). L'obra de Monsalvatje (1914: 283-284) reproduïx un document de l'any 1721 que dóna compte d'una concòrdia entre els habitants de Calça i el senyor del lloc, José de Vivier y de Oms.
18. AHSCSP, Corresponsions, Vol. II, inv. 5, documents 1/2, data: 1599. A les Corts del 1564 li foren donades 1575 lliures i 8 sous pel seu càrrec d'obrer major dels palaus reials i drassaner. Calça no pogué anar a aquestes Corts «per trobar-se tauler de la taula de la ciutat y viudus».

Creu de Barcelona, amb la qual cosa provocà un contenciós molt prolongat en el temps (Aguirre, 1725: 106 i s.). Coneixem el joc de semblances històriques que Calça plantejà en el catàleg de comtes i comtes-reis de la galeria icònica de la Generalitat i les elucubracions històriques del *De Catalonia*, que van ser la causa que passés al refranyer popular com a paradigma dels mentiders.¹⁹ Per això no podem descartar que l'al·lusió a la presa de la galera d'Antoni d'Oms tingués com a objectiu prestigiar la posició nobiliària de Calça mitjançant la seva vinculació amb la nissaga d'Oms.

D'altra banda, un treball d'Oriol Oleart (2004: 223-286) ha provat que la impressió de les Constitucions implicà una important investigació d'arxiu. Així, mossèn Gabriel Olzina —que substituï l'arxiver i historiador Antoni Viladamor a l'arxiu de 1572 a 1584, i de nou en 1593-1594— fou gratificat l'any 1587 per «total satisfacció y paga de sos serveys y treballs a obs de la compilació, per executió de capítol de la última cort, que a despeses del General se fa, de les constitucions y altres leys de Cathalunya». Un treball que l'obligà a la recerca de:

totes les pragmàtiques, constitucions, capitulacions i actes de corts, que estan posades y continuades en lo cors de les generals constitucions celebrades per diversos reys d'Aragó, de immortal memòria, en diversos locs, y aquelles comprobades, corregides y posades conforme estan en sos originals, recondits en dit real archiu.

Olzina resolgué el treball juntament amb misser Joan Cella, encarregat de l'estampa de la recopilació constitucional, «per spay de més de dos mesos». Aquesta investigació es traslladà a l'àmbit històric, perquè l'arxiver reial recercà:

lo die que los comptes de Barcelona comensaren a regnar y moriren, y lo matex dels dits reys de Aragó, discorrent de l'Ildefonso primer, rey de Aragó y comte de Barcelona, fins al sereníssim senyor rey don Phelip vuy benaventuradament regnant.²⁰

Hem de pensar que la recopilació d'aquestes dades també havia d'anar destinada a la composició de la genealogia dels comtes-reis, com ja va suposar Oriol Oleart.²¹ De fet, una comparació de la cronologia de l'*Epítome* amb la dels historidògrafs del període fa evident que el resum històric que acompanya l'edició de les Constitucions subministra novetats en aquest sentit. És el cas, per exemple, de la data de la mort d'Alfons el Cast, que l'*Epítome* situa el dia 24 d'abril de l'any 1196, mentre que Zurita —l'únic autor que la dóna— assegura que fou el dia 25. La data de la mort de Jaume I, que l'*Epítome* desplaça al 6 de juliol de 1276 quan, amb anterioritat, P. M. Carbonell i Zurita la van fixar al 27 de juliol. O la data del traspàs de Pere el Gran, que el resum històric estableix l'any 1286 mentre que P. M. Carbonell dóna l'any 1282 i Zurita, ajustant-se a la realitat històrica,

19. La dita popular ho formula així: «Ésser més mentider que en Calça», veg. Farnés (1997: vol. VI, 61).

20. ACA, Deliberacions, G, N-151, 20-novembre-1587, f. 123v-124, cit. per Oleart (2004: 275-276, doc. núm. 62).

21. Al Principat existia una llarga tradició d'arxivershistoriadors, veg. Toldrà (2002: 169-187).

situa l'any 1285. Altres proves manifesten la recerca de documents d'arxiu, com el cas de l'existència d'una filla d'Alfons III el Benigne, Teresa, de la qual només consta la succinta referència de la *Crónica d'Aragón* de Marineo Sículo, de manera que no és improbable que el resum històric l'esmenti a partir d'algun document d'arxiu. O el cas del suposat fill d'Alfons el Cast, Nunyo Sanç, esdevingut en el comtat de Rosselló, quan en realitat aquest fill mai no existí. La confusió probablement deriva d'un error de lectura dels documents, perquè ni Tomic, ni P. M. Carbonell, ni Zurita no esmenten Nunyo Sanç com a fill d'Alfons el Cast, sinó com a nebot del rei, fill del seu germà el comte Sanç I de Provença. Aquests exemples s'estenen al recull de Corts que acompanya el resum històric de cada comte-rei, ja que l'*Epítome* ressenya les de Sant Cugat de 1419-1420 i les de Tortosa de 1422, de les quals no hi ha cap antecedent historiogràfic. D'altra banda, un treball de Montserrat Bajet (1998: 123-124) ha mostrat que el volum segon incorpora un abundant material produït abans de la compilació constitucional del 1495 però no recollit a la compilació del 1495, la qual cosa provaria la minuciosa recerca documental empresa a l'Arxiu Reial a fi d'elaborar no només l'*Epítome*, sinó el recull legislatiu de les Constitucions de 1588-89.

El treball d'Oleart suposa que l'*Epítome* s'afegí en l'últim moment, just quan l'obra s'havia d'imprimir, pel fet que el manuscrit original de les Constitucions conservat a l'Arxiu Diocesà de Barcelona no recull la genealogia. A més, un document de l'any 1593 reconeix la inclusió del resum històric com un dels mèrits de misser Joan Cella, encarregat per la Generalitat de la impressió de les Constitucions, per sobre de la seva obligació contractual:

la qual [la impressió de les Constitucions] és feta a despeses y ab molta indústria y treball de dit micer Cella, y considerada també la indústria y treball que fora lo que era de sa obligatió ha posat e fet, ab molt bon orde y molta perfectió de obra tant necessària a la pública y comuna utilitat de Cathalunya, las descriptions dels comtes de Barcelona, al principi, y les taules y repertoris, al fi del volum y altres coses que sobre tot açò se havien de considerar, aconsellen als senyors deputats y oïdors que per total paga dels danys de dita detentió de volums y de la indústria y treballs de dites descriptions, taules y repertoris donen y paguen al dit micer Joan Cella y de Tarufer set-centes liures barceloneses.²²

Com a conseqüència d'aquest document, Oleart afirma que:

con la aportación de estos nuevos datos no se resuelve la cuestión de la autoría de la genealogía de los condes y reyes que encabeza la recopilación impresa —de la que se hizo eco Miralles sin resultados concluyentes—, pero sí queda de manifiesto que no tendría por qué tratarse necesariamente de un historiador, sino que, por ejemplo, también podría ser fruto de la labor de un archivero que, como Olzina, tuviera acceso a los documentos y datos necesarios. (2004: 246-247, n. 119)

22. ACA, Deliberacions, G, N-157, 28-juliol-1593, f. 1309-1310, cit. per Oleart (2004: 284, doc. núm. 77).

Oleart adduí aquesta consideració en una nota a peu de pàgina, conscient, segurament, que una anàlisi de l'autoria de l'*Epítome* requereix un examen historiogràfic del text. I certament, un escrutini dels resums històrics dels comtes-reis mostra que no presenten cap singularitat historiogràfica, si n'exceptuem els nous elements de cronologia ressenyats abans. El redactor compila servilment els dos autors de la tradició historiogràfica del Principat, Tomic i P. M. Carbonell, i de fet no confronta les seves informacions amb Zurita. Ho demostra la localització de la mort de Ramon Berenguer IV, que l'*Epítome* situa «en lo Burc de Sanct Dalmay, prop la ciutat de Gerona», seguint la tradició historiogràfica iniciada des dels *Gesta Comitum* i continuada per Tomic, Tarafa i Marineo Sículo (1524: lib. III, f. XXVv) —el qual emplaçava la mort «en el arrabal de Sant Daniel cerca de la ciudad de Girona»,²³ mentre que, en realitat, el comte morí en el Borgo San Dalmazzo, prop de Cuneo, al Piemont, com recull Jerónimo Zurita (lib. II, XIX).²⁴ O l'afirmació, seguint P. M. Carbonell (1997: vol. II, 50), sobre la regència de «Nuno Sans, comte de Rosselló» durant la minoria d'edat de Jaume I, quan en realitat es tractava del comte Sanç de Provença, fill de Peronella i Ramon Berenguer IV, nomenat procurador general d'Aragó i Catalunya, com registra Zurita (lib. II, cap. LXVII).

Altres dades confirmarien la precipitació amb la qual s'inclougué l'*Epítome* en la impressió de les Constitucions. Per exemple, la notícia de l'enterrament de Ferran el Catòlic en «Sancta Fe, capella de los reyes fora los murs de Granada, ahont estava soterrada la dita reyna dona Ysabel sa muller», en comptes de la Capella Reial de la catedral de Granada. O l'enumeració que fa l'*Epítome* dels fills homes del matrimoni d'Anna d'Àustria i Felip II: Ferrando, Ladislao, Jaume i Felip, quan realment foren Ferran (1571-1578), Carlos Lorenzo (1573-1575), Diego Félix (1575-1582) i Felip (futur Felip II). Ambdues errades només són possibles si considerem que el compilador no estava familiaritzat amb les cròniques històriques; que aquestes informacions es van transmetre de forma oral, i que immediatament després de la redacció el text fou imprès sense que ningú tingués l'oportunitat d'esmenar-lo.

Tanmateix, no podem oblidar que l'*Epítome* era una iniciativa institucional destinada a certificar la naturalesa històrica del regne i assenyalar les seves prerrogatives al llarg de la història, perquè relacionava les «sanctas ordinations per la bona administratió de la justícia en los locs y anys» de cada període comtal; unes lleis que es relacionen de manera singular car no figuren en la compilació constitucional del 1495. La seva missió era traçar de manera clara la història del Principat, però al mateix temps podia ser prou imprecís i general perquè les incerteses del primer període comtal quedessin diluïdes. Esteve de Corbera comparà aquest gènere historiogràfic amb el paisatge que es pot veure en el fons d'una pintura:

23. Cal dir que P. M. Carbonell ubicà la mort del comte prop de Gènova, com es repetia erròniament en la historiografia catalana des de les *Gesta Comitum*.

24. Més tard, Diago (1603: lib. II, cap. CLXXIII, 255) coneix el document que, segons declara, es trobava conservat en l'Arxiu Reial «en el primer libro grande de los feudos en el folio quatrozientos y ochenta y siete».

Como el pintor que los lexos de las tierras que no puede dibujar distintamente en sus quadros, en el remate dellos los figura, y representa, como en unos montes, y desiertos, con nuves, y çelajes que se apartan tanto de lo demas, que parece que por su distancia no bastan a comprenderse bien con la vista. Desto sirven los epitomes, y sumarios con que se proponen los lexos de aquellos tiempos. (Corbera, 1678: 136)

Com a pintura de «lexos», l'*Epítome* no podia recollir conjectures històriques; el seu discurs havia de ser sòlid, fonamentat sobre documents d'arxiu — com és el cas del privilegi de Carles el Calb de l'any 844— i/o sobre la tradició de velles cròniques —com les fonts franques que demostraven l'existència històrica de Barà o les que posseïa Francesc Calça. Aquestes proves bastarien per avalar el nou discurs i donar sortida a l'atzucac en què havia entrat la historiografia catalana arran de les crítiques de Carbonell a Tomic. El propòsit de l'*Epítome* és l'esbós d'aquest nou relat historiogràfic en el primer període comtal, però topava amb un inconvenient, ja que, com a text institucional i central —«de molta auctoritat», va qualificar-lo Pere Gil a la *Història moral de Cathalunya*—, calia que defugís qualsevol polèmica. Per això, el seu objectiu era fixar les bases d'un discurs historiogràfic renovat i incontestable, que altres obres podrien desenvolupar de manera més circumstanciada.

Així, doncs, podem concloure que l'*Epítome* és fonamentalment un text de consens, sorgit amb l'objectiu de crear un nou discurs historiogràfic versemblant —igual que també ho fou, en última instància, el catàleg de comtes i comtes-reis de la sèrie icònica encarregada per la Generalitat—; la responsabilitat de la seva redacció hauríem d'assignar-la a Francesc Calça, pel que fa als resums històrics dels primers comtes, bé que amb la col·laboració d'un arxiver com Gabriel Olzina. En canvi, aquesta autoria no apareix tan evident en els epítoms dels comtes-reis, de manera que és probable que l'esmentada col·laboració s'invertís i que finalment fos Gabriel Olzina, o en tot cas una persona propera a l'Arxiu Reial, qui hagués redactat els resums històrics, els quals no s'haurien revisat a causa de la seva precipitada impressió.

L'opció del mètode: la *Història moral de Cathalunya* de Pere Gil

Amb tot, el *De Catalonia* i les iniciatives institucionals de l'*Epítome* i de la galeria dels comtes i comtes-reis de la Generalitat no són els únics episodis que van pretendre facilitar una sortida a l'atzucac en què es trobava la historiografia catalana. Així, la *Història moral de Cathalunya* del jesuïta reusenc Pere Gil amplia el dibuix resolt de l'*Epítome* a través de la realització d'un procés moral —en el sentit de versemblant o probable segons la filosofia moral d'Aristòtil— dels capítols 16 al 25 de l'obra de Tomic, els més obscurs de la història del Principat. Un procés que realitza en el capítol X de l'obra, intitulat *Història cathalana moral*, deixant clars per endavant els límits del seu treball: «diré lo que a mi me apar més verisímil deyxant a altres que tindran més alt ingeni y trauran feta més diligència o trobada més clara la veritat de las cosas, lo judici més madur y més cert de todas ellas».

Tot seguit exposa els fets sobre els quals l'historiògraf aplica el seu mètode. Així, en primer lloc narra l'entrada d'Otger Cataló i els Nou Barons. En segon lloc, la mort de l'heroi mític en el siti d'Empúries l'any 735. En el tercer, relata la conquesta de Carcassona per part de Carlemany l'any 790 i l'entrada al Principat del seu exèrcit, i també la llegenda dels ermitans i la multiplicació dels pans feta conjuntament pel papa i l'emperador. En el quart, cita l'entrada de Rotllà l'any 791 i la seva trobada amb els Nou Barons. En el cinquè, glossa la retirada a França de Rotllà i els Nou Barons, que arribaren a la presència de Carlemany. En el sisè, explica el vot de Carlemany, fet en presència del papa, per tal de «retornar la terra a la fe y obediencia y religió christiana». En el setè, recull el vot de Carlemany respecte a la divisió del Principat en vuit bisbats, nou comtats i nou baronies. En el vuitè, conta la conquesta de Carlemany de la Catalunya Vella, en la qual participà el papa. I, per últim, en novè lloc, relata l'entrada del rei Lluís, fill de Carlemany, l'any 811, i la conquesta de Barcelona del 814, com també el nomenament de bisbes, comtes i barons en compliment de les prescripcions del seu pare.

A continuació, Pere Gil remarca que aquests nou punts no es troben a les cròniques franques i que per aquesta raó P. M. Carbonell les considerarà «falças, y apòcrifas, y erròneas, y rondallas, y invencions, y contemplacions follas». A més, subratlla que l'arxiver reial també desautoritzà la crònica de Philomena, secretari de Carlemany, perquè «no-s lig que Philomena (lo qual és auctor al-legendat per Pere Tomich) sia estat secretari de l'emperador Carles Maynes y que haja escritas y compostas estas y semblants cosas contràries a la veritat». Considerant tot això, el jesuïta declara que «apenas se pot dir cosa certa ni encara casi verisímil. Totavia, per a declarar lo que yo de tot lo que he referit judique, diré sumàriament proposicions que seran com conclusions de tota la present història de las cosas preditas».

Amb tot, Pere Gil conclou exposant quatre proposicions. En la primera, reprova P. M. Carbonell perquè «encara que auctors calificats no las referyxen ni apunten però tampoc no las reprenen /ni\ riprovan y sovint hacontès auctors molt cèlebres deyxar-se algunas cosas importants de històrias». Aquest argument seria aduït posteriorment per altres autors a fi d'admetre l'entrada de l'heroi llegendari. De fet, es convertí en un *topos* historiogràfic que podem llegir en Esteve de Corbera (1678: cap. V, 27). D'altra banda, aquesta presumpció implicava un altre judici: la validesa de la tradició com a font de prova, perquè si la història no estava continguda en els autors aprovats, només la tradició podia validar-la. Amb tot, el jesuïta reclama prudència, ja que únicament és possible recórrer a la tradició «quant ho forçara la necessitat y falta de papers y scripturas, per no ser aquest testimoni de tanta certitut com són los testimonis dels privilegis, testaments, epítaphios y llibres».

A partir de la segona proposició exposa el seu mètode moral d'una manera més pràctica, ja que dirimeix entre allò que és cert, probable, improbable i increïble. Així, explicita la seva incredulitat sobre la llegenda dels ermitans i la multiplicació dels pans, alhora que també dissenteix de la participació conjunta del papa i l'emperador en la conquesta del Llenguadoc. Per al jesuïta reusenc, es tracta de coses «molt dificultosas de ser cregudes», perquè:

los historiadores eclesiásticos que escriben la vida y los actos de los papas, y en especial del papa Adriano, no escriben semblante cosa, ans bé, tots diuen que en aquest temps Adriano estava en Roma. Y lo miracle de saciar ab dos pans deu milia hòmens com a miracle tan gran si fóra ver y hauria d'ell, com de cosa tan pública, memòria en molts historiadores; y lo mateix dic dels hermitans. (Galdeano, 2013: 164)

Són els mateixos arguments que havia utilitzat P. M. Carbonell en la seva crítica a Tomic. De fet, a partir de la reprovació de l'arxiver reial, els historiògrafs del Principat ja no van reproduir aquestes llegendes.

En la tercera proposició, Pere Gil considera certa l'entrada de Lluís el Pietós el 801 i la conquesta de Barcelona, cosa que li permet afirmar que «no és improbable que Carolo Magno abans no hagués entrat en Catalunya».²⁵ Després cita com a probable la història d'Otger Cataló i els Nou Barons, com també l'entrada de Rotllà al Principat.²⁶ Amb tot, Pere Gil prevé que «no són totes coses certes», en referència a la llegenda del delme enviat per Rotllà en forma de «bous y vaques, y mulas y cavalls, y draps» al monestir de la Grassa. De fet, aquest episodi —igual que la llegenda dels ermitans— ja no es troba en els historiògrafs posteriors a Carbonell.

En la quarta proposició, considera que «no és increïble» el vot de l'emperador de conquerir el Principat i la seva divisió en bisbats, comtats i baronies, i assenyalava en la cinquena proposició que:

no obstant que sia incerta la entrada dels Nou Barons y la divisió dels comtats y baronias feta per lo emperador Carles del modo que ha referit Pere Tomich, però és cert que los linatges dels Nou Barons són antiquíssims y que o foren de aquell temps de l'emperador Carles Maynes o molt poc després.

Finalment, conclou amb el que podem considerar el corol·lari de la seva *Història catalana moral*:

De tal modo que los linatges de la noblesa de Catalunya en antigüedad, y limpieza, y valor en armas, y en toda cosa pot competir ab la nobleza de qualsevol provincia y regne de Espanya, y encara de Europa, com del discurs d'esta història se veurà. (Galdeano, 2013: 165)

25. Es tracta d'una qüestió certament controvertida. Així, Zurita (lib. I, cap. III) narra l'entrada de Carlemany l'any 778 i la presa de Saragossa i Pamplona, així com la batalla de Roncesvalles; en canvi, no parla de la seva entrada a Catalunya. En la mateixa línia se situa Ambrosio de Morales, que nega explícitament l'entrada de Carlemany a Catalunya —seguint Papirio Massó, el qual qualificà com a falla l'obra de l'arquebisbe Turpí. En canvi, Beuter, Viciano, Juan de Mariana i Garibay confirmen l'entrada, mentre que Gonzalo de Illescas i Tarafa defuguen la qüestió. D'altra banda, la posició dels autors posteriors a Pere Gil és molt semblant. Així, Manescal, Corbera, Pujades i Bosch l'accepten, mentre que Diago no en parla.
26. Malgrat que Zurita no parla de l'expedició de Rotllà, la llegenda s'havia mantingut viva, de manera que arriba fins a Manescal (1602: f. 26) i Pujades (lib. VIII, cap. X), encara que molt desdibuixada.

Convé destacar que el mètode moral està en connexió amb el probabilisme de la teologia moral. El probabilisme fou acceptat i utilitzat abastament pels jesuïtes, una qüestió que els enfrontà un cop més amb els frares predicadors —que no reconeixien la seva validesa— i que, a la pràctica, restà d'ús exclusiu dels membres de la Companyia de Jesús. El probabilisme s'aplicava quan no era possible actuar moralment amb total certesa, és a dir, quan només hi havia opinió. D'acord amb aquesta doctrina, el creient pot optar per l'opinió probable, i no necessàriament per la més probable —podria ser fins i tot menys probable que una altra si almenys hi ha un doctor d'una certa autoritat que la sostingui, en el cas que hi hagi discrepància moral respecte els actes humans (Concina, 1772; Quantin, 2001). Fonamentalment, es tracta d'un mètode pràctic, perquè no s'emeten judicis probables, sinó judicis de probabilitat, és a dir, l'existència de motius per afirmar o per negar la moralitat d'una determinada acció. Extrapolat a l'àmbit historiogràfic, aquest és el mètode que Pere Gil fa servir en la *Història catalana moral* i que li permet tancar satisfactòriament el debat sobre la veracitat històrica dels fets.

Així doncs, Pere Gil aplica el mètode moral per reforçar els postulats de l'*Epítome*; la intenció del jesuïta és refermar l'autoritat d'un text que havia aconseguit el consens de l'estament nobiliari del Principat, i que representa un canvi de paradigma en la historiografia catalana.

Referències bibliogràfiques

- ACHÓN, J. A. (2001). «La Provincia Noble. Sobre las raíces históricas de la “teoría foral clásica” y el discurso político de Esteban de Garibay». A: Iñaki BAZÁN ed. lit. *El historiador Esteban de Garibay*. Donostia: Eusko Ikaskuntza.
- AGUIRRE D. (1725). *Tratado histórico-legal del Real Palacio antiguo y su Quarto Nuevo de la Excelentissima Ciudad de Barcelona, y de los officios de sus Alcaydes, o Concejeros*. Viena: Wosffgango Schwendimann.
- ARRIETA, J. (1995). «La disputa en torno a la jurisdicción real en Cataluña (1585-1640): de la acumulación de la tensión a la explosión bélica». *Pedralbes*, 15, 33- 93.
- BAJET, M. (1998). «La compilació de 1588/89 i la seva relació amb els altres codis europeus del segle XVI». *Pedralbes*, 18-II, 123-134.
- (1999). «La compilació de 1588/89: notes sobre la seva sistemàtica». A: *El territori i les seves institucions històriques. Actes de les jornades d'estudi commemoratives del 650è aniversari de la incorporació definitiva del marge dret del riu Ebre a Catalunya. Ascó 28, 29 i 30 de novembre de 1997*. Barcelona: Fundació Noguera, col. Estudis, 20, II, 657-685.
- BALAGUER, V. (1885-1886). *Las calles de Barcelona*. Barcelona: Est. Tip. Ed. de Salvador Moreno, 2 vol.
- BELenguER, E. (1996). «La Generalitat en la cruïlla dels conflictes jurisdiccionals (1578-1611)». A: *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, vol. III, IX-XLVI.
- BEUTER, P. A. (1604). *Segunda parte de la Corónica general de España y especialmente de Aragón, Cataluña y Valencia, donde se tratan las cobranças d'estas tierras de poder de moros por los inclytos reyes de Aragón y condes de Barcelona, y pónese en particular la conquista de la ciudad y reyno de Valencia y Murcia, con las ysas Mallorca, Menorca, Eviça y las otras*. València: Pedro Patricio Mey. [1a ed. València, 1551.]

- BINIMELIS, J. (1927). *Nueva historia de la isla de Mallorca y de otras islas a ella adyacentes*. Palma: Impr. de José Tous, 5 vol.
- BOFARULL, A. (1885). *Guía-Cicerone de Barcelona*. Barcelona: Imp. Hispana de V. Castaños.
- CALÇA, F. (1588). *De Catalonia liber primus*. Barcelona: J. Cendrat.
- CARBONELL, P. M. (1997). *Cròniques d'Espanya*. Barcelona: Barcino, 2 vol. [edició crítica d'Agustí Alcoberro].
- COLL, M. (1947-1948). «La llegenda d'Otger Cataló i els Nou Barons». *Estudis Romànics*, I, 1-47.
- (1990). *Guifré el Pelós en la historiografia i en la llegenda*. Barcelona: IEC.
- CONCINA, D. (1772). *Historia del probabilismo y rigorismo: dissertaciones theologicas, morales y criticas, en que se explican y defienden de las sutilezas de los modernos probabilistas, los principios fundamentales de la teologia christiana*. Madrid: viuda de Manuel Fernández.
- Constitucions y altres drets de Catalunya*. Barcelona: Hubert Gotard, 1588-1589.
- Constitucions y altres drets de Catalunya*. Barcelona: Joan Pau Martí i Joseph Llopis, 1704.
- CORBERA, E. (1678). *Cataluña ilustrada contiene su descripción en común y particular con las poblaciones, dominios y successos desde el principio del mundo asta que por el valor de su nobleça fue libre de la oppresión sarracena*. Nàpols: Antonino Gramiñani.
- COROLEU, J.; PELLA, J. (1876). *Las Cortes catalanas. Estudio jurídico y comparativo de su organización y reseña analítica de todas sus legislaturas, episodios notables, oratoria y personajes ilustres, con muchos documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón y el del Municipio de Barcelona*. Barcelona: Imprenta de la Revista Histórica Latina.
- DELGADO, J.; CENTELLAS, R. (1989). *Los Fueros de Aragón. Segunda Muestra de Documentación Histórica Aragonesa*. Catálogo Exposición realizada en Zaragoza, abril de 1989. Centro de Documentación Bibliográfica Aragonesa y Diputación de Aragón.
- DESPUIG, C. (1996). *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*, Barcelona: Curial. [ed. crítica a cura de Joan Tres].
- DIAGO, F. (1603). *Historia de los victoriosissimos antiguos Condes de Barcelona*. Barcelona: Sebastian de Cormellas.
- Dietaris de la Generalitat de Catalunya* (1994-2007). Barcelona: Generalitat de Catalunya, 10 vol. [A cura de Josep Maria Sans i Travé et al.].
- Dietari del Antich Consell Barceloní* (1892-1975). Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- DURAN, E. (2001). «Patriotisme i historiografia humanística». *Manuscris. Revista d'història moderna*, 19, 43-58.
- FARNÉS, S. (1992-1999). *Paremiologia catalana comparada*. Barcelona: Columna, 8 vol.
- FIGUERAS, N. (1994). «Francesc Calça (1521-1603) i la seva producció poètica quadrilíngüe. Un inventari». *Estudi General*, 14, 87-104.
- FLEURY, A. (1514). *De regum procerumque: Francorum origine gestisque clarissimisque ad Philippum Augustum: libri quinque nunc primum impressi*. París: I. Petit; I. Badio.
- FONT, J. M. (1988). «Estudi introductorí». A: *Constitucions de Catalunya. Incunable de 1495*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. [reimpr. facs. ed. de Barcelona, Pere Michel i Diego Gumiel, 1495].
- (1990). «La compilació manuscrita de les Constitucions de Catalunya (1413-1422)». *Medievalia*, 9, 107-131.
- GACTO, E. (1992). «Censura política e Inquisición: la *Historia Pontifical* de Gonzalo de Illescas». *Revista de la Inquisición*, 2, 23-40.

- GALDEANO, R. (2002). *La serie iconogràfica de los monarcas de Catalunya-Aragón de Filippo Ariosto para el Palau de la Generalitat (1587-1588)*. Girona: Universitat de Girona, treball de llicenciatura inèdit [dirigit per Joaquim Garriga i Riera].
- (2003). «La sèrie iconogràfica dels comtes i comtes-reis de Catalunya-Aragó, del pintor Filippo Ariosto, per al Palau de la Generalitat de Catalunya (1587- 1588). Art, pactisme i historiografia». *Butlletí del Museu Nacional d'Art de Catalunya*, 7, 51- 70.
- (2006). «Historiografia i iconografia: la sèrie icònica dels comtes de Barcelona del Palau de la Generalitat de Catalunya (1587-1588)». *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 25, 375- 409.
- (2010). «La galeria de retrats del comtes-reis. Una lectura historiogràfica». *L'Avenç*, 355, 30- 39.
- (2013). *La Història moral de Cathalunya i la historiografia catalana de l'època moderna*. Girona: Universitat de Girona [tesi doctoral inèdita dirigida per Xavier Torres i Joaquim Garriga].
- GARCÍA, R. (2011). *La herencia del pasado. Las memorias históricas de España*. Barcelona: Galaxia Gutemberg.
- GARIBAY, E. (1628). *Los quarenta libros del compendio Historial de las chronicas y Universal historia de todos los reynos de España*. Barcelona: Sebastián de Cormellas, 4 vol.
- GIESEY, R. E. (1968). *If not, not. The Oath of the Aragonese and the Legendary Laws of Sobrarbe*. Nova Jersey: Pricenton University Press.
- GIL, X. (1988). *De las alteraciones a la estabilidad. Corona, fueros y política en el reino de Aragón. 1585-1648*. Barcelona: Universitat de Barcelona [tesi doctoral inèdita dirigida per Pere Molas].
- GONZÁLEZ, E. (1916). *Guia histórico-descriptiva del Archivo de la Corona de Aragón*. Madrid: Tipografía de la Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos.
- Gran Enciclopèdia Catalana (GEC)* (1990). Barcelona: Enciclopèdia Catalana, vol. 20.
- IGLESIAS, A. (1989). *La creación del derecho. Una historia del derecho español. Lecciones II*. Barcelona: Signo [reimpr.].
- IGLÉSIES, J. (1949). *Pere Gil, S. I. (1551-1622) i la seva Geografia de Catalunya*. Barcelona: s. n. (Quaderns de Geografia; I) [ed. facs. Barcelona: IEC, 2002].
- ILLESCAS, G. (1583). *Historia Pontifical y Católica* (2a part). Saragossa: Domingo de Portonariis.
- (1589). *Historia pontifical y catholica en la qual se contienen las vidas y los hechos notables de todos los summos pontífices romanos*. Barcelona: Jayme Cendrat.
- LALINDE, J. (1976). *Los Fueros de Aragón*. Saragossa: Librería General.
- LAZERME, P. (1975-1977). *Noblesa catalana: cavallers i burgesos de Rosselló i Cerdanya*. La Roche-sur-yon : Impr. centrale de l'ouest, 3 vol.
- LORIS, J. D. (1598). *Memorial de manaments y advertencias del molt illustre y reueredissim señor don Ioan Dymas Loris, bisbe de Barcelona... per als sacerdots, confessors, rectors y curats de son bisbat: dividit en dotze capitols*. Barcelona: Raphael Nogues Ilibreter [atribuït a Pere Gil].
- MADURELL, J. M. (1946). «Las actas notariales certificatorias de la exhibición de antiguos nobiliarios». *La notaria*, 81, 292- 328.
- (1951-2). «Algunas antiguas ediciones barcelonesas de libros (1502-1704). (Notas para su historia)». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XXIV, 133- 172.
- MANESCAL, O. (1602). *Semó vulgarment anomenat del Sereníssim Senyor Don Jaume II*. Barcelona: Sebastián de Cormellas.
- MIRALLES, E. (2001). «Notícies sobre l'Épitome de la genealogia dels comtes de Barcelona (C-1588/89)». *Quaderns de la Selva*, 13, 307-318.

- (2007). «Estudi Introductorio». A: VILADAMOR, A. *Història General de Catalunya* [edició crítica d'Eulàlia Miralles]. Barcelona: Fundació Noguera.
- MOLAS, J. (1978). «Francesc Calça: poemes». *Els Marges: revista de llengua i literatura*, 14, 77-95.
- MONSALVATJE, F. (1914). *El Obispado de Elna*. Olot: Impr. y libr. de sucesores de J. Bonet, 4 vol.
- MORALES, A. (1610). «Apologia de Ambrosio de Morales con una informacion al Consejo del Rey Nuestro Señor hecha por su orden y mandamiento en defensa de los Anales de Geronimo Çurita». A: ZURITA, J. *Anales de la Corona de Aragón*. Saragossa: Lorenzo Robles & Juan de Lanaja y Quartanet, Vol. VI.
- MORTE, C. (1990-1991). «Pintura y política en la época de los Austrias: los retratos de los reyes de Sobrarbe, condes antiguos y reyes de Aragón de la Diputación de Zaragoza (1586), y las copias de 1634 para el Buen Retiro de Madrid (I) i (II)». *Boletín del Museo del Prado*, XI, 19-35, i XII, 19-35.
- OLEART, O. (2004). «El capítulo 24 de la Cortes de Monzón de 1585 y la elaboración de la recopilación catalana de 1588-89. Datos para su historia». *Initium. Revista catalana d'Història del Dret*, 9, 223-286.
- PAGUERA, L. (1632). *Practica, forma y stil de celebrar Corts Generals en Catalunya y materias incidents en aquellas, dividida en tres parts*. Barcelona: Jeroni Margarit.
- PÉREZ, M. (2001a). «L'arrelament de la Diputació del General. Pàtria i vertebració política a finals del cinc-cents». A: ed. ALBAREDA, J. *Del patriotisme al catalanisme*. Vic: Eumo, 31-50.
- (2001b). «Introducció». A: SERRA, E. (coord.). *Cort General de Montsó (1585), Montsó Binèfar. Procés del Protonotari*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- (2004). *Entre el rei i la terra. El poder polític a Catalunya al segle XVI*. Vic: Eumo.
- PONS, J. M. (1995). «Introducció». A: *Constitucions y altres drets de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, I- XX [reed. De CADC 1704].
- PUJADES, J. (1829-1832). *Cronica universal del principado de Cataluña escrita a principios del siglo XVII por Geronimo Pujades*. Barcelona: Impr. de J. Torner, 3 t. en 8 vol.
- QUANTIN, J. L. (2001). *Le rigorisme chrétien*. París: Cerf.
- QUER, P. (2000). *L'adaptació catalana de la Historia de rebus Hispaniae de Rodrigo Jiménez de Rada: textos i transmissió (segles XIII-XV)* [tesi doctoral UB dirigida per Lola Badia i Pàmies].
- RIQUER, M. de (2000). *Llegendes històriques catalanes*. Barcelona: Quaderns Crema.
- ROLDÁN, A. (1974). «Gonzalo de Illescas y la Historia Pontifical». A: *Estudios Literarios dedicados al profesor Mariano Baquero Goyanes*. Murcia: Universidad de Murcia, 587-638.
- ROMÁN DE ZAMORA, J. (1595). *Repúblicas del mundo*. Salamanca: Juan Fernández.
- ROMANO, E. A. (1992). *Transcripción y edición del Catálogo Real de Castilla autógrafa inédito de Gonzalo Fernández de Oviedo y Valdés*. California: University of California (Santa Bárbara). [tesi doctoral inèdita]
- SIMÓN, M. DEL C. (1980). *Bibliografía de Cataluña. Notas para su realización. Tomo I (1481-1765)*. Madrid: CSIC.
- SÍSULO, M. (1524). *Cronica d'Aragon*, Valencia: Juan Jofre [repr. facs. Barcelona: 1974].
- TATE, R. B. (1980). «Margarit i el tema dels gots». *Actes del Vè col·loqui de llengua i literatura catalanes*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 151-168.
- TOLDRÀ, M. (2002). «Sobre la presència d'algunes cròniques catalanes a l'arxiu reial de Barcelona». *Estudis Romànics*, XXIV, 169-187.
- TOMIC, P. (1534). *Històries e conquestes dels excel·lentíssims e cathòlics reys de Aragó e*

- de lurs antecessors los comtes de Barcelona*. Barcelona: Carles Amorós. [ed. facs. València, 1970].
- VILA, I. (2010). *La Compañía de Jesús en Barcelona en el siglo XVI: el Colegio de Nuestra Señora de Belén*. Madrid: Universidad Pontificia Comillas.
- VILLANUEVA, J. (1994). «Francisco Calça y el mito de la libertad originaria de Cataluña». *Revista de Historia Jerónima Zurita*, 69-70, 75-87.
- (2000). «Observacions sobre La fi del comte d'Urgell: datació, transmissió manuscrita, contingut ideològic». *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 19, 611-635.
- (2003). «Francesc Calça». A: *Diccionari d'historigrafia catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- (2004). *Política y discurso histórico en la España del siglo XVII. Las polémicas sobre los orígenes medievales de Cataluña*. Alacant: Publicaciones Universidad de Alicante.
- ZURITA, J. (1984). *Gestas de los Reyes de Aragón de Jerónimo Zurita desde comienzos del reinado al año 1410*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico. [edició preparada per Ángel Canellas López; trad. Guillen Cabañero a *Indices rerum ab Aragoniae regibus gestarum ab initiis regni ad annum MCDX*. Saragossa, 1578, Portonaris].
- (1967-1985). *Anales de la Corona de Aragón*. Saragossa: IFC/CSIC, 9 vol. [a cura d'A. Canellas López].